

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	Marcus Pauli Sadeleri – finsk medarbejder i Schroderus <i>Lexicon Latino-Scondicum</i>	
Forfatter:	Petri Lauerma	
Kilde:	Nordiske Studier i Leksikografi 12, 2013, s. 247-266 Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden, Oslo 13.-16. august 2013	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive	

© Nordisk forening for leksikografi 2014

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Marcus Pauli Sadeleri – finsk medarbetare i Schroderus *Lexicon Latino-Scondicum*

Petri Lauerma

Marcus Pauli Sadeleri (ca 1610–1662), a clergyman born in Pori and educated in Uppsala and Turku, helped Ericus Schroderus in Oulu to collect and edit Finnish material for *Lexicon Latino-Scondicum* (1637), a dictionary containing Latin, Swedish, German and, for the first time, also Finnish words. The Finnish material (ca 2400 words) includes words from Sadeleri's own Satakunta dialect, but also Ostrobothnian lexical material, probably reflecting his own interests and connections to this area. There are also neologisms (both derivatives and compound words) probably formed by Sadeleri, as well as words from folk poems. Though Schroderus was considered a purist, also loan words with non-Finnish initial consonant clusters and voiced stops occur. Sadeleri also wrote some historical studies on Finland and its literature, but these have not survived. Later in life Sadeleri worked in several Finnish parishes and schools, but due to his difficult character he invariably found himself in trouble, and he finally died in poverty.

1. Inledning

Den allra första ordboken som innehåller finska ord är *Lexicon Latino-Scondicum* (1637), ett fyrspråkigt parlörlexikon sammanställt av Ericus Schroderus (ca 1608–1639), som var en pionjär också inom svensk lexikografi. (Om Schroderus och hans ordböcker se t.ex. Hesselman 1929, 1941; Romppanen 2001:106–114.)

Schroderus föddes i Uppsala troligen år 1608. Han inskrevs i Upplands nation vid Uppsala Akademi år 1625 och blev filosofie magister tio år senare. Han hade redan börjat sammanställa en ordbok med svenskt, tyskt, latinskt och grekiskt material, då han i december år 1635 mottog en kunglig skrivelse där det stod att han skulle resa till Uleåborg och där leta upp ett manuskript, som historikern Johannes Messenius hade skrivit i fängelse.

Schroderus arbetade i Uleåborg nästan ett år. Arbetet med Messenius tog inte hela hans tid i anspråk, och eftersom han erfor att det i Finland fortfarande saknades en ordbok över det finska språket började han skriva ett sådant verk själv. Hovdhaugen m.fl. (2000:61) antar att Schroderus redan hade publicerat en latinsk-svensk ordbok år 1631, men enligt Romppanen (2001:106–107) har ett sådant verk inte dokumenterats och tryckningen av *Lexicon Latino-Scondicum* redan år 1632 tycks vara bara ett bibliografiskt tryckfel. Det är mera sannolikt, att Schroderus avbröt sitt tidigare lexikaliska arbete och började sammanställa ett fyrspråkigt parlörlexikon, där det i stället för grekiskt material för första gången ingick finskt material.

Schroderus var troligen inte kunnig i finska när han inledde sitt arbete i Uleåborg. I förordet till *Lexicon* (Epistola dedicata, a 4) berättar Schroderus att han assisterades av sin vän

Marcus Pauli Björneburgensis, som lärde honom finska och hjälpte honom att samla ihop det finska materialet för ordboken. Schroderus-forskare har nästan glömt Marcus Pauli (t.ex. nämner Romppanen 2001:110 honom bara i en fotnot, 133), men vi kan bygga upp en bild av hans liv med hjälp av olika källor (Strandberg 1834:285–287; Setälä 1898:315–316; Melander 1941:10–11; Jokipii 1954:221–222; Palola 1999; Väänänen 2011; jfr också Hakulinen 1960:118–119).¹

Marcus Pauli föddes cirka 1610 i Björneborg. Hans far var sadelmakare, vilket avspeglas i släktnamnet Sadeleri eller Sadelerus, som Marcus Pauli så småningom började använda med varierande stavningar (ofta med Z-). År 1631 inledde han sina studier vid Uppsala universitet. Senare blev han kaplan i Uleåborg, där han mötte Schroderus år 1636.

Vid den tid då Schroderus och Sadeleri inledde sitt samarbete hade Schroderus redan samlat in lexikalskt material för sitt ordboksprojekt. Det är alltså troligt att Sadeleri utgick från Schroderus ordlistor och använde dem när han samlade in finskspråkigt material för ordboken.

2. De finska uppslagsorden i Schroderus *Lexicon* och deras dialektala drag

Lexicon Latino-Scondicum består av 45 kapitel, men ordartik-

---

1. I det följande nämner jag inte dessa individuella källor när de är samstämmiga i fråga om Sadeleris liv och verksamhet.

larna i den fyrspråkiga ordlistan är uppdelade i 36 ämnesgrupper (de sista nio kapitlen består av svenska avledningar och sammansättningar med översättningar till latin, men inte till finska och tyska). Ordboken innehåller cirka 2400 uppslagsord, men där finns inte lika många finska ekvivalenter. Uppslagsorden har i regel bara en finsk ekvivalent, men det finns också undantag.

Redan Ojansuu (1907:47 fotnot 2) – mer detaljerat i Sainio (1959:156) och Häkkinen (1987:21) – påpekar att namnen på vissa växter (och ett djur) tycks ha varit okända för Schroderus och hans finska språklärare. Därför blir *Hoxl* (äppelrönn, *Sorbus domestica*), *Alm* (alme, *Vlmus*) och *Lind* (*Tilia*) bara *Se pw* 'ett träd (ordagrant: det trädet)', *Nata* 'Anagallis', *Molla* 'Atriplex' och *Summill* 'Filipendula' blir bara *Se ruoho* 'ett gräs', *Meeran* (*Majorana*), *Matram* (*Matricaria*), *Myskia* (*Matri-sylvia*), *Amor* (*Melilotus*) och *Timian* (*Thymus*) blir bara *Se yrtti* 'en ört' och *Lämmel* (*Mus noricus*) blir bara *Se hijri* 'en mus'.

Man kan fråga sig om forskarna bara ser fel i de gamla lexi-kografernas arbete, för endast Lehtivaara (1964:73) påpekar att det också finns ord som har två finska ekvivalenter. Inte ens Lehtivaara studerar dock dessa fall närmare, trots att sådana ord inte alls är sällsynta. Det finns nästan hundra stycken, så bara huvudtyperna kan presenteras här.

I några fall är förklaringen till att det finns flera finska ekvivalenter att det finns flera ekvivalenter också i de andra språken i *Lexicon* (t.ex. Pars – Deel / Part / Stycke – Thets / Stycke – Kappale / Osa). Orsaken kan också vara att det ingår lånord från olika språk (t.ex. *Cantherius equus* – Rone / Wallack – der Wallach – Rwna / Walacka). Det finns också fall, där både ett lånord och det ursprungliga finska ordet ges som ekvivalenter (t.ex. *Cattus* – Katt / Katta – die Katze – Kissa / Katti). Men i de

flesta fallen verkar det vara så att de olika finska orden kommer från olika dialekter (t.ex. Aestas – Sommar – Sommer – Kesä / Suvi). Detta visar att den person som samlat in de finska orden för Schroderus kände till flera dialekter – eller att Schroderus hade flera finska språklärare eller andra finska källor från olika dialektområden.

Även om man inte har fäst uppmärksamhet vid de finska synonymerna, har man i den tidigare forskningen noggrant förklarat den dialektgeografiska spridningen av det finska materialet i Schroderus *Lexicon*. Redan Lehtivaara (1964:70–71) påpekar att det finns ord i *Lexicon* som är kända i olika dialekter i Satakunta, men Nummila (2010:193) framhåller att sådana ord (t.ex. *Allicko* [*allikko*] ’vattenpöl’, *Haapio* ’eka’) vanligtvis också är kända i åtminstone några andra dialekter. Både lägger märke till att *Lexicon* också innehåller ett stort antal dialektala ord, som är typiska för syd- och mellanösterbottniska dialekter (t.ex. *Hillku* [*hilkku*] ’bahytt’, *Capaloxet* [*kapalokset*] ’linda’, *Klunti* [*kluntti*] ’skolpojke’ < sv. *glunt*). Där finns också ett fonetiskt drag, som numera är typiskt för dessa dialekter: de ord som i riksspråket slutar på *e* + aspiration slutar i *Lexicon* ofta på *et* (t.ex. *Hamet* ’kjol’); detta dialektala drag var tidigare också typiskt för dialekter i norra Satakunta (Rapola 1933:233; Lehtivaara 1964:63–64). I *Lexicon* finns inga ord som bara är kända i Uleåborgsdialekten, som Lehtivaara (1964:72) tänker sig, men det finns några ord som bara hör hemma i de nordligaste finska dialekterna (*Marsio* ’matportion för husdjur’, *Tarvi* ’kracka’, *Tohtaia* [*tohtaja*] ’storlom’) (Nummila 2010:193–194). Enligt Lehtivaara (1964:73) finns det också ett litet antal ord, som är typiska för dialekterna i östra Finland (t.ex. *Ajelus* ’tiggare’, *Linda* [*linta*] ’mjölkvälling’); några av dem är särskilt typiska för Kajanaländ. Även dessa ord är emellertid också kända i några västfinska dialekter.

Om vi noggrant läser vad Schroderus (1637) skriver i sitt förord (*Epistola Dedicatoria*, a4), märker vi att han inte förnekar att han även har haft andra finska assistenter. Marcus Pauli är dock den enda som uttryckligen nämns och sannolikt den viktigaste av dem alla. Han var själv intresserad av det österbottniska området, för det är känt att Henrik Gabriel Porthan, den finska historieforskningens fader, i slutet av 1700-talet försökte hitta «Zadeleri Manuscript om Österbotten» (Forsman 1900:155). Schroderus kan ha haft en assistent från det österbottniska dialektområdet som hörde till Sadeleris egen familj, för hans hustru var dotter till kyrkoherden Simon Ericus Frosterus. Denne var född i Kalajoki, som numera hör till det mellanösterbottniska dialektområdet men som på 1600-talet låg mycket närmare det sydösterbottniska dialektområdet. Intressant är också att Frosterus hade arbetat i Paltamo i Kajanaland, i det östfinska dialektområdet, som det också finns inslag av i vokabulären i *Lexicon*. Lehtivaara (1964:73) tänker sig att det var just Frosterus som införde de östfinska synonymerna till de västfinska orden i *Lexicon*, om de inte var kända i Uleåborgsdialekten.

3. Neologismer och ord ur folkdiktningen

De flesta finska orden i *Lexicon* representerar den vokabulär som kan kontrolleras med hjälp av texter från 1500- och 1600-talet. En del ord förekommer för första gången i Schroderus ordbok. Rapola (1960:88) har räknat ut att 16 av dessa ord ännu

används, men det finns tidigare förekomster av tre av orden (*Cantzli* 'kansli', *Paino* 'tyngd' och *Pyörä* 'skiva', Jussila 1998:86, 184, 210).

Materia	Wärcke / ämne	die Materia	Aine
Testudo	Hwalff	das Gewelb	Hålfvi [holvi]
Turbo	Ruta	der Kreusel	Cartio [kartio]
Pulvis tormen- tarius	Krwt /	das Pulver	Kruuti [ruuti]
Classis	Class	die Class	Luocka [luokka]
Cotyla	Fierding	ein Viertheil	Nelikoi [nelikko]
Horologium	Senare	die Vhr	Tundi [tunti] kello
Nicosianum	Toback	der Taback	Tobacki [tupakki]
Inquisitio	Räffst	die Straff	Tutkimus
Collimare	Måtta till	Nach zielen	Tähdätä
Protervia	Tredska	der Mutwill	Vppiniskaisus [uppiniskai- suus]
Dies Civilis	Dygn	Tag vnd Nacht	Vuorocausi [vuorokausi]
Severitas	Alfwar	der Ernst	Yxtotisus [yksi- totisuus]

Tabel 1. Finska neologismer i Schroderus *Lexicon*.

I tabellen ingår bara sådana nya ord som fortfarande används – inte alla nya ord.

I förordet till *Lexicon* uppmanar Schroderus (1637, Epistola Dedicatoria a3) läsaren att undvika lånord och att i stället använda egna stamord, avledda ord och sammansättningar. O-avledningarna som *Saardo* (*saartaa* 'belägra' + *o* -> *saarto* 'förskansning') är särskilt vanliga i det finska materialet i *Lexicon*, men där finns också andra avledningar som t.ex. *Werhotus* (*verhota* 'täcka' + *us*) 'täkt'. Sammansatta ord är vanligare än avledningar. Några av sammansättningarna är ganska roliga: 'torp' är *Köyhäkylä*, ordagrant 'fattig by', 'bordell' är *Huorahuonech*, ordagrant *hora* + *hus*, 'arkiv, skattkammare' är *Parhan calunkätkö*, ordagrant 'gömma för det bästa materialet'. I det finska materialet i *Lexicon* finns enligt Ojansuu (1907) nästan 40 avledda ord (39) och mer än 100 (101) sammansättningar som inte använts tidigare, men dessa avledningar och sammansättningar är vanligen okända också i senare källor, särskilt i dialekterna (Lehtivaara 1964:75). Några ord har kanske bara försvunnit, men största delen av neologismerna har aldrig blivit allmänna.

Men alla ord som inte kan hittas i tidigare tryckta böcker eller i dialekter är inte nyskapelser. Man har också använt folkdiktningen som källa för den finska vokabulären i *Lexicon*. Det finns t.ex. ganska många mytologiska figurer i ordboken. Sarajas (1956:32–33) förstår att ord som *Köpel* 'spöke', *Liekiö* 'rå', *Menningäiset* 'skepnad' och *Tyrä* 'troll' inte är nyskapelser av Sadeleri, trots att man bara har kunnat hitta några få av dem i tidigare litterära källor. Även sammansatta ord som *Calevan Poica* 'jätte' (ordagrant «Son till Kaleva»), *Lindu codonmies* 'dvärg' ('Man av Fågelland') *Vaaka lintu* (enligt *Lexicon* 'Griip', men i dialekterna också 'örn') och *Wedenhaltia* 'vattenande' kommer naturligtvis från folkdiktningen (jfr också Toivonen 1944:7–56, 110–128).

Hakulinen (1960:119) påpekar att det finns sådana icke-mytologiska ord i *Lexicon* som är vanliga i folkdiktningen, men

som exempel ger han bara ett ord, *Rauta paita* 'pansar'. Man kan hitta också andra armétermen i den (numera) elektroniska databasen för gamla finska folkdikter (SKVR).

Officianus	Officerare	der Befehls- haber	Käskyläinen
Signifer	Fendrick	der Fendrich	Lipun candaja
Lorica	Pantzar	das Pantzar	Rauta paita
Tuba	Trometa	die Trommete	Vaski torvi
Strategus	Öfwerste	der Oberster	Ylimäinen

Tabel 2. Armétermen i *Lexicon* som är kända från folkdiktningen.

Orden som *Käskyläinen* (jfr motsvarande tyska ordet) och *Ylimäinen* (ordagrant: 'den som är högst uppe') kan vara lånöversättningar, som är vanliga i *Lexicon* (Ojansuu 1907:47). Men de andra orden (som ordagrant betyder 'fanbärare', 'järnskjorta' och 'mässinghorn') kommer troligen från folkdiktningen. Sadeleri var med säkerhet intresserad av denna, för enligt Warmholtz (1782:n:o 750; jfr också Melander 1941:10) skrev han några forskningar om Finlands litteratur och historia.

4. Svenska lånord i finskan

Det finns också lånord i det finska materialet i *Lexicon*, trots att Schroderus var emot dessa. I förordet till *Lexicon* citerar Schroderus tankar av Anders Bureus (1626) ur dennes kommentar till

en nordisk atlas. Bureus skriver att finska ord inte börjar med *b*, *d*, *g*, *f* eller med två konsonanter och att finskspråkiga personer inte kan uttala dessa ljud när de talar andra språk. Men Schroderus (1637, Ad Lectorem b3 – b4) märkte att det finns sådana svenska lånord som *Duomio*, *Fijkuna*, *Psaltari* och *Bläck* i det finska språket. Sådana ord är inte särskilt ovanliga i *Lexicon*.

Det finns sju ord som börjar med *b* (det finska ordet *Brukaus* är en *us*-avledning av det svenska *Bruk*).

Bläck	Bleck
Bojorti	Bojort
Bolstari	Bolster
Brukaus	Brwk
Bunet	Boonat
Buodhi	Bodh
Böfweli	Böfwel

Tabel 3. Finska ord som börjar med *b* och motsvarande svenska ord i *Lexicon*.

Det finns tretton ord som börjar med *d* – ett av dem (*denga*) kommer från ryskan (< денга, SSA under ordet *tenka*).

Daartti	Dart
Damaski	Damesk
Dantzi	Dantz
Denga	Denning
Desmo	Desma
Dickuri	Decker
Dircki	Dyrckel
Doctari	Dochtare
Drotzi	Drotz
Drötingi	Drottning
Duomio	Doom
Duomitä	Döma
Dusina	Dussin

Tabel 4. Finska ord som börjar med *d*.

Det finns fem ord som börjar med *g* – ordet *gaffeli* kommer från svenska dialekter (i *Lexicon* även *Gafwel*, jfr också SSA under ordet *kahveli*).

Gaffeli	Pijk
Galleijo	Galeya
Glasi	Glaas
Greifvi	Grefwe
Gryni	Gryyn

Tabel 5. Finska ord som börjar med *g*.

Det finns arton ord som börjar med enkelt *f*-ljud.

LAUERMA

Faderma	Hållon
Fangi	Fånge
Fangius	Fängsle
Fati	Faat
Fechteri	Kempe
Fedla	Fedla
Feldi	Fäll
Fijla	Fijla
Fijlata	Fijla
Fikuna	Fijkon
Focka	Focka
Formu	Form
Foudhi	Fogde
Funtti	Funt
Fuori	Foder
Färnisia	Fernissa
Fästi	Fäste
Förstinna	Fröken

Tabel 6. Finska ord som börjar med *f*.

Ordet *Faderma* 'hallon' är inte ett lånord, men det är ett exempel på hur *f*-ljudet har kommit in i den naturliga vokabulären i några finska dialekter, särskilt i Satakunta (Rapola 1933:96, 1966:18). Ordet *Fangius* 'fångenskap' är en *us*-avledning av den svenska *Fånge*. Ordet *Fechteri* kommer från tyskans *der Fechter*, men *Förstinna* 'Principissa, die Fürstin' är ett direkt lån av det svenska ordet *Förstinna* (SSA under ordet *Försti*, VKS under ordet *Förstinna*).

Det finns också sex ord som börjar på en konsonantförbindelse som börjar med *f* (det finska ordet *Flasku* är en *u*-avledning av det svenska ordet *Flaska*).

Flammiska	Flammesk
Flasku	Flaska
Fleini	Fleen
Flitteri	Flitter
Fläski	Fläsk
Frouwa	Frw

Tabel 7. Finska ord som börjar med *fl* och *fr*.

Finska ord som börjar med konsonantförbindelser är ganska vanliga i *Lexicon*. Von Fieandt (1907:35–38) listar inalles 89 sådana ord (inklusive 13 ord som börjar med *bl*, *br*, *dr*, *gl*, *gr*, *fl* och *fr*). Här följer ett urval av ord som börjar med andra konsonantförbindelser (det deskriptiva ordet *Snippu* kommer möjligen från det svenska ordet *snibb*, SSA under ordet *nippa*).

kl-	Clasi	Glass
kr-	Kraana	Kraan
kn-	Knappi	Knöpar
pl-	Pladhi	Blaad
pr-	Prami	Prååm
sk-	Skantzi	Skanz
skr-	Skrwfi	Skrwff
sm-	Smacko	Smacka
sn-	Snippu	Preen
sp-	Spanni	Spann
spr-	Spröthi	Spröte
st-	Stalli	Stall
str-	Strutzi	Strutz
sv-	Swetskyt	Swetzkon
tr-	Traani	Tråån

Tabel 8. Finska ord som börjar med konsonantförbindelser *kl*, *kr*, *kn*, *pl*, *pr*, *sk*, *skr*, *sm*, *sn*, *sp*, *spr*, *st*, *str*, *sv* och *tr*.

Ord som börjar med en tonande klusil, *f* eller en konsonantförbindelse var vanliga i äldre finskt skriftspråk (Rapola 1933:96–100). Det finns ord som börjar med en konsonantförbindelse eller med *f* även i de finska dialekter som gränsar till det svenska språkområdet i Finland, men ordinitiala konsonantförbindelser som börjar med *s* (obs. även *skr-*, *spr-* och *str-*) är möjliga bara i några finska dialekter i Österbotten (särskilt i Laihela), på några ställen i Egentliga Finland och framför allt i Vittisbofjärd nära Björneborg (Von Fieandt 1907:15–16; Kettunen 1969:karta n:o 1). Det är alltså möjligt att Sadeleris hemdialekt (han var ju född i Björneborg) också i någon mån avspeglas i lånordens fonologi.

Det är också intressant att Schroderus accepterade att det fanns så många lånord i det finska materialet i *Lexicon*, trots att han i grunden hade puristiska åsikter. Kanske hade varken Sadeleri eller Schroderus andra finska assistenter tid att konstruera flera finska ekvivalenter till dessa lånord. Schroderus hann i alla fall inte göra det efter att han hade återvänt hem till Uppsala, eftersom de båda förorden i *Lexicon* är daterade redan i början av år 1637, samma år som ordboken trycktes. Efter publiceringen av *Lexicon* kunde Schroderus återgå till att arbeta med sin andra ordbok *Dictionarium Quadrilinguae*, men tyvärr bara under två år, eftersom han omkom i en druckningsolycka i Stockholm redan den 14 januari 1639.

5. Sadeleris senare verksamhet

Sadeleri levde längre. Han stannade inte i Uleåborg utan lämnade sin anställning som kaplan och återvände till Uppsala för att studera. År 1640 blev han konrektor för Björneborgs trivialskola, och senare samma år blev han anställd som konrektor vid Åbo katedralskola. Han blev också kaplan i den finska församlingen i Åbo.

Sainio (1959) frågar sig om Sadeleri kunde ha haft någonting att göra med *Variarum rerum Vocabula*, den näst äldsta finska ordboken som publicerades år 1644, men svarar själv att det inte är sannolikt, eftersom ortografin i *Vocabula* är betydligt modernare än den i *Lexicon*. Sådana äldre skrivsätt som *Haria* (jfr *Harja*) ’borste’, *Händhä* (jfr *Händä*) ’svans’, *Kaula* (jfr *Caula*) ’hals’ och *Pw* (jfr *Puu*) ’träd’ förekommer inte längre i *Variarum*; ordartiklarna i *Variarum* är också längre och fyllda med synonymer och det finns bara tusen gemensamma ord (Sainio 1959:153–156). Nummila (2010:194–196) påvisar, att det även i *Variarum* finns ett stort antal ord från norra Satakunta, men redaktören för denna ordbok är fortfarande okänd.

Ett annat anonymt verk, den latinspråkiga finska grammatiken *Rudimenta linguae finnicae breviter delineata*, som publicerades förra året (Lauerma 2012), innehåller några ortografiska arkaismer av samma typ som *Lexicon* (Palkki 2012:45). /k/ är transkriberat också med *k* även för bakvokaler (t.ex. *Akana(t)* ’agn(ar)’), /h/ är transkriberat även med *ch* i slutet av stavelsen (t.ex. *Hochtimet* ’hovtänger’). /v/ är ibland transkriberat med *fw*, men mera sällan i *Rudimenta* än i *Lexicon* – i *Lexicon* skrivs adjektivet *hyvä* ’bra’ med *fw* (*Hyfwä* eller *Hyfve*), men i *Rudimenta* bara med *w* (*hywä*). Ordet *kuka* ’vem’ stavas *Cuka* i *Lexicon*, men *cuca* eller *kuca* i *Rudimenta*; enligt *Rudimenta* saknas

ff helt i finskan, men i *Lexicon* finns ordet *Safframi* 'saffran'. På basis av ett brev som har bevarats i Riksarkivet (Marieberg, Stockholm)² kan det även konstateras att Sadeleris handstil avviker från handstilen i *Rudimenta*. Tyvärr har manuskripten till Sadeleris historiska forskningstexter försvunnit – det enda egna verket av Sadeleri som med säkerhet finns bevarat är ett latinspråkigt tal om retorik, som hölls på Uppsala universitet och trycktes i Stockholm 1642.

Efter grundandet av Kungliga Akademien i Åbo fortsatte Sadeleri sina studier där, men studierna drog ut på tiden på grund av att han var stridslysten och orsakade trubbel av olika slag. Han blev också avstängd från sin tjänst under ett år. År 1647 blev han äntligen filosofie magister.

Samma år utnämndes han till kyrkoherde i Uleåborg. Men det blev problem och rättegångar också där (om dessa se Palola 1999:32) och år 1655 blev han avsatt. Efter några stökiga år i Åbo utnämndes Sadeleri till rektor för Nykarlebys trivialskola år 1659, men redan följande år avsattes han även från denna tjänst. Sadeleri tillbringade sina sista år i Åbo men var vid den tiden redan så alkoholiserad att han inte längre fick någon befattning. Han dog år 1662.

Sadeleri var en lärd man men hans karaktär och levnadsvanor gjorde att han inte var lämpad för kyrkliga tjänster. Om en enda av hans egna historiska forskningar hade bevarats, skulle hans eftermäle ha kunnat vara totalt annorlunda. Men *Lexicon* försvann inte, och vi borde komma ihåg att det var framför allt Sadeleri som samlade och även skapade det finska materialet för Schroderus och att Sadeleri var den första finländare som sysslade med lexikografiskt arbete i Finland.

---

2. Brevet är inte katalogiserat i brevskrivarregistret, men det finns i Skoklostersamlingen II, band E 8168.

Litteratur

Ordböcker

- Schroderus, Ericus (1637/1941): *Lexicon Latino-Scondicum*. Utgivet med alfabetiska register över de svenska och de finska orden av Bengt Hesselman. Uppsala: Lundequitska Bokhandeln.
- Schroderus, Ericus (1929): *Dictionarium Quadrilinguae Suedicum Germanicum Latinum Graecum*. Med en inledning och ett alfabetiskt register över de svenska orden - -. Utgivet av Bengt Hesselman. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- SSA (1992–2000) = Erkki Itkonen & Ulla-Maija Kulonen m.fl. (red.): *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. Helsinki: SKS & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- VKS (1985-) = Esko Koivusalo m.fl. (red.): *Vanhan kirjasuomen sanakirja*. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

Andra källor och litteratur

- Bureus, Anders (1626/1985): *Orbis Arctoi, Imprimisque Regni Sveciae Nova et accurata descriptio*. I: *Pohjoismaiden kuvaus v. 1626*. Suomennos, johdanto ja selitykset Tuomo Pekkanen. Helsinki: SKS.
- Fieandt, Nanna von (1907): *Kaksi konsonanttia sanan alussa suomen kielessä*. Suomi IV:5. Helsinki: SKS.
- Forsman, Juho Rud. (1900): *Kaarle Fredrik Mennander ja Hänen Aikansa*. Turku.

- Hakulinen, Lauri (1960): *Handbuch der finnischen Sprache II*. Wien: Otto Harrassowitz.
- Hesselman, Bengt (1929): Inledning. I: Schroderus: *Dictionarium Quadrilinguae Suedicum Germanicum Latinum Graecum*, V–XXVI.
- Hesselman, Bengt (1941): Utgivarens förord. I: Schroderus: *Lexicon Latino-Scondicum*, III–XII.
- Hovdhaugen, Even, Fred Karlsson, Carol Henriksen & Bengt Sigurd (2000): *The History of Linguistics in the Nordic Countries*. Helsinki: Societatis Scientiarum Fennica.
- Häkkinen, Kaisa (1987): Ordböcker med finska och svenska från Schroderus till Karlsson. I: *Fennistica festiva in honorem Göran Karlsson septuagenarii*. Åbo: Åbo Akademis förlag, 21–36.
- Jokipii, Mauno 1954 (red.): *Satakuntalaisen osakunnan matrikeli*. Helsinki: Otava.
- Jussila, Raimo (1998): *Vanhat sanat. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä*. Helsinki: SKS.
- Kettunen, Lauri (1969/1940): *Suomen murteet III Murrekartasto* (3. uppl.). Helsinki: SKS.
- Lauerma, Petri (red.) (2012): *Rudimenta linguae finnicae breviter delineata. Suomen kielen varhaiskielioppi ja sen tausta*. [English Summary]. Helsinki: SKS.
- Lehtivaara, Rauli (1964): *Lexicon Latino-Scondicum in suomenkielisen sanaston murremaantieteellistä tarkastelua*. Pro gradu -työ. Jyväskylän yliopisto, suomen kieli.
- Melander, Toini (1941): *Suomalaista tilapäärinoutta Ruotsin vallan ajalta*. Helsinki: SKS.
- Nummila, Kirsi-Maria (2010): 1600-luvun sanakirjojemme suomalaissanasto ja sen alkuperä. I: *Sanoista kirjakieliin*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 189–202.
- Ojansuu, Heikki (1907): Pieniä lisiä purismin historiaan. I:

- Virittäjä*, 46–52.
- Palkki, Riitta (2012): Rudimentan vanhaa kirjasuomea ja murteellisuuksia. I: Lauerma (red.), *Rudimenta*, 38–47.
- Palola, Ari-Pekka (1999): Markus Sadelerus – Oulun ensimmäinen historioitsija ja epäonnistunut kirkkoherra. *Historian viesti*. Oulu: Oulun yliopisto, Suomen ja Skandinavian historia, 27–33.
- Rapola, Martti (1933): *Suomen kirjakielen historia pääpiirteittäin I*. Helsinki: SKS.
- Rapola, Martti (1960): *Sanojemme ensiesiintymiä Agricolasta Yrjö Koskiseen*. Helsinki: SKS.
- Rapola, Martti (1966): *Suomen kielen äännehistorian luennot*. Helsinki: SKS.
- Riksarkivet (Marieberg, Stockholm). *Skoklostersamlingen II*.
- Romppanen, Birgitta (2001): *Från målspråk till källspråk. Utvecklingen av den finsk-svenska och den enspråkiga finska ordboken*. Vasa: Vasa universitet.
- Sainio, Kauko (1959): Suomenkielisten oppikirjojen varhaishistoriaa. I: *Aarni Penttilä juhlakirja 5.8.1959*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 151–166.
- Sarajas, Annamari (1956): *Suomen kansanrunouden tuntemus 1500–1700-lukujen kirjallisuudessa*. Helsinki: Otava.
- Setälä, E. N. (1898): Ensimmäinen suomen kielen sanakirja. I: *Kirjailija-Albumi*. Helsinki: WSOY, 309–317.
- SKVR = *Suomen Kansan Vanhat Runot*.
<<http://www.finlit.fi/skvr>>
- Strandberg, Carl Henric (samladt och i ordning bragt) (1834): *Åbo Stifts Herdaminne ifrån Reformationens början till närvarande tid*. Sdnare Delen. Åbo: Christ. Ludv. Hjelt.
- Toivonen, Y. H. (1944): *Sanat puhuvat*. Helsinki: WSOY.
- Väänänen, Kyösti (2011): Sadelerus, Marcus Pauli. I: *Turun hiippakunnan paimenmuisto 1544–1721*. Helsinki: Biogra-

LAUERMA

fiakeskus, SKS & Suomen kirkkohistoriallinen seura.
<www.kansallisbiografia.fi/paimenmuisto/?eid=2179>

Warmholtz, Carl-Gust. (1782/1966–1967): *Bibliotheca historica Sveo-Gothica*. København: Rosenkilde og Bagger.

Petri Lauerma
äldre forskare, FD, docent
Institutet för de inhemska språken
Berggatan 24
00100 Helsingfors
plauerma@kotus.fi